

વીર સંવત ૨૪૮૨, જેઠ વદ ૪, મંગળવાર

તા. ૦૭-૦૬-૧૯૬૬

ગાથા-૪ થી ૬. પ્રવચન નં. ૨

આ ‘યોગસાર’ ચાલે છે. ‘યોગીન્દ્રદેવ’ એક આચાર્ય દિગંબર મુનિ થયા. એમણે આ ‘યોગસાર’ (અર્થાત્) આત્માના સ્વભાવનો વેપાર કેમ કરવો અને એ કેમ ભૂલ્યો છે, એની અંદર અધિકાર (કહે છે). ભૂલ્યો છે એ પણ ખોટો ભાવ છે ને? આ ‘યોગસાર’ છે. સ્વરૂપમાં કેમ રમવું? પણ કોને માટે કહે છે આ? એક તો ચાર ગતિના ભવના ભયથી દુઃખી થયો હોય. ચાર ગતિના દુઃખથી ડર લાગ્યો હોય અને જેને મોક્ષની લાલસા, અભિલાષા હોય એને માટે આ ‘યોગસાર’ છે. આ એની પહેલી શરત (છે).

મુમુક્ષુ :- દેવગતિમાં તો લાભ છે ને?

ઉત્તર :- દેવગતિમાં ધૂળમાંય લાભ નથી. દેવગતિમાં શું લાભ છે? હેં? દેવગતિમાં લાભ છે? દુઃખ છે, દુઃખ. ત્યાં ચાર ગતિનું દુઃખ કીધું. શ્વેતાંબરમાં એવો એક દાખલો આવે છે. ‘લાવો દેવમયીભવી’ ‘ઉત્તરાધ્યયન’માં (આવે છે). દેવગતિનું મનુષ્યપણું પામ્યો હતો. એમાંથી મનુષ્યપણું પામે તો મૂળગી મૂડી રહી. મનુષ્યપણામાં નારકીએ જાય તો મૂડી ખોઈ. દેવ થાય તો લાભ થયો. સાંભળ્યું છે? આવે છે. એ ધૂળમાંય લાભ નથી.

અહીં તો પહેલેથી ચાર ગતિમાં રખડવું જે દુઃખ છે અને ચાર ગતિના દુઃખનો જેને ભય લાગ્યો છે, સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થવું એ પણ ભય છે, દુઃખ છે, આકુળતા છે. ત્યાં ક્યાંય શાંતિ નથી. સમજાણું? એથી કહે છે. એ ‘ઉત્તરાધ્યયન’માં આવે છે, ભાઈ! વેપારીનો દાખલો આપ્યો છે. દસ હજારની મૂડી હોય એ દસ હજાર સાચવે તો મૂળગી મૂડી રહી, ખોવે તો ગઈ. વધારે તો મૂડી વધારી. એમ મનુષ્યપણું પામીને મનુષ્યપણું થાય તો સરખી મૂડી રાખી. મનુષ્યપણું (પામ્યા પછી) નરકમાં જાય તો મૂડી ખોઈ અને મનુષ્યપણું મરીને ‘દેવ થાય’ એ યાદ આવી ગયું અત્યારે. એમાં એવું છે. દેવ પામે તો લાભ પામ્યો. ધૂળમાં પામ્યો. સમજાય છે? દેવનો લાભ ક્યાં? અહીં તો ચાર ગતિને પામવું એ જ દુઃખ ને અલાભ છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- ઓલી અપેક્ષાએ તો સારું ને?

ઉત્તર :- જરીયે સારું નથી. ઓલીની અપેક્ષાએ સારું શું ધૂળ હોય? ચારે ગતિ ભટ્ટી (છે). એ આકુળતાના દુઃખથી ભટ્ટી સળગે છે. હેં? સાચું હશે? તમને ક્યાં એનો અનુભવ છે? એટલે એટલી વાત કરી કે, જેને ભય (લાગ્યો છે એમ) ત્રીજી ગાથામાં આવ્યું હતું ને?

સંસારહં ભયમીયાહં મોક્ષહ લાલસિયાહં।

અપ્પાસંબોહણ કયઇ કય દોહા એકમણાહં।।૩।।

જેને આત્માને ચાર ગતિમાં રખડવાનો ત્રાસ લાગે છે અને આત્માની મોક્ષદશાની જ જેને અભિલાષા અને લાલસા છે એને માટે હું આ એક મનથી, એકાગ્ર થઈને આ ‘યોગસાર’ના શાસ્ત્ર, દોહરા કહું છું, એમ કહે છે. હવે ઉપાડ્યું, જુઓ! પહેલું સંસારનું કારણ.

મિથ્યાદર્શન સંસારનું કારણ છે.

કાલુ અણાઇ અણાઇ જીત ભવસાયરુ જિ અણંતુ।

મિચ્છાદંસણમોહિયત ણ વિ સુહ દુક્ખ જિ પત્તુ।।૪।।

જીવ, કાળ, સંસાર આ, કદ્યા અનાદિ અનંત;

મિથ્યામતિ મોહે દુઃખી, કરી ન સુખ લહંત. ૪.

અન્વયાર્થ :- (કાલુ અણાઇ) કાળ અનાદિ છે (જિત અણાઇ) સંસારી જીવ અનાદિ છે. (ભવ સાયરુજિ અણંતુ) સંસારસાગર પણ અનાદિ અનંત છે (મિચ્છાદંસણ મોહિયત) મિથ્યાદર્શનને કારણે મોહી થતો થકો જીવ (સુહ ણ વિ દુક્ખ જિ પત્તુ) સુખ પ્રાપ્ત કરતો નથી, દુઃખ જ પામે છે.

‘મિથ્યાદર્શન સંસારનું કારણ છે.’ આમાં કર્મ ખોલશે. કર્મની અહીં જરૂર નથી તોય અર્થ કરશે.

કાલુ અણાઇ અણાઇ જીત ભવસાયરુ જિ અણંતુ।

મિચ્છાદંસણમોહિયત ણ વિ સુહ દુક્ખ જિ પત્તુ।।૪।।

‘કાળ અનાદિ છે...’ અનાદિનો કાળ (છે). કોઈ સમયે કાળ(ની) આદિ છે? જ્યારે પૂછો ત્યારે કાળ અનાદિ (છે). વર્તમાન, ભૂત અને ભવિષ્ય એમ અનાદિકાળ ચાલ્યો આવે છે. અનાદિનો કાળ છે. આચાર્ય ત્રણ સાથે લે છે. અનાદિકાળ, જીવો અનાદિ. સંસારમાં રખડનારા જીવો પણ અનાદિ છે. નિગોદથી માંડીને નવમી ત્રૈવેયક. ચાર ગતિમાં રખડનારા દુઃખી, દુઃખી, દુઃખી (છે). એક જરીક પ્રતિકૂળતા આવે ત્યાં પોક મૂકે. એક જરીક સગવડતા આવે ત્યાં હરખના સડકા માને. માને, સડકા માણે. ધૂળમાંય નથી. દુઃખી.. દુઃખી.. દુઃખી (છે). જરીક કંઈક પાંચ, પચાસ લાખ મળ્યા, પાંચ-પચાસ લાખેય હખ (-સુખ) નહિ હોય અત્યારે.

મુમુક્ષુ :- રૂપિયાની કિંમત ઊતરી ગઈ.

ઉત્તર :- કિંમત ઊતરી ગઈ. કો'ક રસ્તામાં કહેતું હતું કે, રૂપિયો ઘટી ગયો. કો'ક કહેતું હતું. હેં? રૂપિયાના ભાવ ઘટી ગયા, એમ કહેતું હતું કો'ક. શું કહેતા હતા, નહિ? સવારમાં. રૂપિયાનો ભાવ ઘટી ગયો, કહે. છત્રીસ, ઘટી ગયા. એવું કાંઈક હશે, આપણને કાંઈ ખબર પડતી નથી. રૂપિયાનો ભાવ (શું)? રૂપિયો તો છે ઇ છે. કલ્પનામાં ઘાલમેલ કરી. એવું કાંઈક આવ્યું છે કે નહિ? તમને તો બધી ખબર હોય.

કાળ અનાદિ અને સંસારી જીવ અનાદિ. સંસારી જીવ અનાદિ. આમાં ઇ સિદ્ધ કરવું છે ને? એમાંથી સિદ્ધપણાનો ઉપદેશ દેવો છે કે સંસારી જીવ પણ અનાદિના રખડતા છે. કોઈ દિ' સંસાર નહોતો અને જીવને સંસાર નવો થયો એમ છે નહિ. કાલે કોઈ પ્રશ્ન કરતું હતું, ભાઈ! હેં? આ અશુદ્ધતા આવી ક્યાંથી? આ સંસાર આવ્યો ક્યાંથી? સંસાર પર્યાયમાં અશુદ્ધતા અનાદિની છે. પાછા બેય બહાર વાતું કરતા હતા. હું અંદર સાંભળતો હતો. ઓલા સોનાના પથ્થરની. સોનું અને પથ્થર બેય ભેગું થયું.

આ તો અનાદિનો આત્મા છે. સમજાણું કાંઈ? અને એ આત્મા સત્તારૂપે અનાદિ અને એની પર્યાય પણ અનાદિની છે, મલિન પર્યાય અનાદિની છે. સમજાય છે? શેરડીમાં રસ અને કૂચો બેય ભેગાં છે. પહેલો કૂચો નહોતો અને રસ સાથે કૂચો વળગ્યો, એમ છે? શેરડી-ગન્ના. સમજાય છે? એમ ખાણમાં સોનું અને પથ્થર બેય સાથે જ છે. પહેલું સોનું હતું અને પછી પથ્થર વળગ્યો, એમ છે નહિ. એમ દૂધમાં પાણી અને દૂધ બેય દોહવામાં ભેગું જ હોય છે. પાણી પછી દૂધમાં આવ્યું એમ નથી, હોં! ઓલા નાખે ઇ નહિ, અંદર પાણી હોય જ છે. જ્યારે ઉકાળે ત્યારે માવો થઈને પાણી ઊડી જાય છે. પાણી અને દૂધનો ભાગ બેય ભેગાં જ છે. એમ તલ અને તેલ, ખળ અને તેલ. તલમાં હોય છે ને ખળ? ખળ અને તેલ. પહેલા, પછી કોને કહેવું? ખળ.. ખળ ખળ એટલે કૂચા અને તેલ બેય સાથે જ છે. જુદા પાડે તો પડી શકે છે. એમ જીવ અનાદિ છે. ચક્રમકમાં અગ્નિ અનાદિ છે. ચક્રમકમાં અગ્નિ અને ચક્રમક બેય અનાદિના સાથે છે. સમજાણું કાંઈ?

એમ સંસારની અશુદ્ધ મલિન દશા, જે આત્મા શુદ્ધ દ્રવ્ય તરીકે અનાદિ છે, 'શુદ્ધ બુદ્ધ ચૈતન્યઘન' ધ્રુવ દ્રવ્ય ધ્રુવ તરીકે અનાદિ છે અને એની પર્યાય મલિન એ અનાદિની છે. પહેલી નિર્મળ હતી અને પછી મલિન થઈ એમ છે નહિ, એમ હોય નહિ. ચણા કાચા બળ્યા શેક્યા ઊગે નહિ પણ જ્યાં સુધી કાચો છે ત્યાં સુધી ઊગે. એ ચણાની કાચાપણાની દશા પહેલેથી જ છે. સમજાય છે કાંઈ? આ ચણો હોય છે ને? ચણા. પહેલાથી જ એ કાચો છે. એમ નહિ કે પહેલો શેકેલો હતો અને પછી કાચાપણું વળગ્યું, એમ નથી. એમ આત્મા સંસારની વિકારી દશાવાળો વસ્તુએ તો શુદ્ધ ચિદાનંદ, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ (છે). છતાં એ પર્યાયમાં વિકાર કેમ આવ્યો (એ) મોટા મોટા ત્યાગીઓને પણ શંકા હતી. ઘણાને શંકા છે, લ્યોને! આપ્તુ હશે આમાં, જુઓ! સમજાણું? એ..ઇ...! કર્મને લઈને મલિન, કર્મને લઈને

મલિન, એમેય નથી. સમજાણું કાંઈ?

એ જીવ અનાદિ, સંસારી મલિન દશા છે. મલિનતા ન હોય તો એને આનંદનો અનુભવ જોઈએ અને આનંદ અંદર ન હોય તો આનંદ આવશે ક્યાંથી? જો અંતરમાં આનંદ ન હોય તો આનંદ પ્રાપ્ત થશે ક્યાંથી? અને મલિનતા જ ન હોય તો તો એને પુરુષાર્થ કરવો, સમજવું, શ્રદ્ધા કરવી એ કાંઈ રહેતું નથી. શાસ્ત્ર શું એને સમજવું કાંઈ રહેતું નથી. સમજાણું આમાં? એટલે ‘સંસારી જીવ અનાદિ છે.’ બે વાત (કરી).

ત્રીજું. ‘મવ સાયરુજિ અણતું’. ચોરાશીના અવતાર પણ અનાદિના છે. કોઈ પહેલો અવતાર છે એવું છે નહિ. નરકમાં અનંતવાર ગયો, સ્વર્ગમાં અનંતવાર ગયો, નિગોદમાં અનંતા ભવ કર્યા, ઢોરમાં અનંતવાર ગયો, માણસ અનંતવાર થયો. એ ભવસાગર મોટો ઊંડો અનાદિનો છે, એમ કહે છે. કાળ અનાદિ, ભગવાન જીવ ભૂલેલો અનાદિ. ‘અપનેકો આપ ભૂલકે હૈરાન હો ગયા.’ પોતે જ પોતાને ભૂલેલો અનાદિથી છે. કેમકે દષ્ટિ એની ઇન્દ્રિય ઉપર છે. ભગવાન અંદર કોણ છે એની એને ખબર નથી, એનું માહાત્મ્ય નથી એટલે કર્મજન્ય ઉપાધિ, એને લક્ષે એના અસ્તિત્વમાં પોતાનું અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યું છે. આમ સ્વયં સત્તા ભિન્ન આનંદકંદ છે, એવી સ્વસત્તાની અંતર્મુખ દષ્ટિ નથી. બહિર્મુખ દષ્ટિમાં ઇન્દ્રિયો, અલ્પ જ્ઞાન, રાગ-દ્વેષ આદિનું અસ્તિત્વ દેખાય છે. સમજાય છે કાંઈ? એ સંસાર છે.

‘સંસારસાગર પણ અનાદિ અનંત છે...’ લ્યો! સમજાણું? અનાદિઅનંત છે. ભવસાગર અનાદિ છે, એટલું. સમજાણું કાંઈ? સંસાર અનાદિ છે. અહીં ત્રણ લેવા છે. અનાદિ લેવું છે, ભવિષ્યની વાત નથી લેવી. ભવસાગર પણ અનાદિનો છે. હવે કેમ અનાદિનો અને કેમ સંસાર છે? કાળ અનાદિ, જીવ અનાદિ, ભવસાગર પણ અનાદિ. હવે છે કેમ એ ભવસાગરનું રખડવું? એનો સિદ્ધાંત સિદ્ધ કરે છે.

‘મિચ્છાદંસણ મોહિયત’ લ્યો! મિથ્યાશ્રદ્ધાથી મોહિત થયો થતો થકો. આ સિદ્ધાંત છે એકલો. કર્મ-ફળને લઈને નહિ, હોં! મિથ્યાશ્રદ્ધાથી મોહેલો ભગવાનઆત્માના આનંદ સ્વભાવને ભૂલેલો અને પુણ્ય ને પાપના ભાવ, શરીરાદિની ક્રિયા, એનું અસ્તિત્વ આમ ભાળે છે. અંદરમાં પૂર્ણ અસ્તિત્વ છે એની એને ખબર નથી. ખબર નથી એનું નામ જ મિથ્યાત્વ છે. અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, એકાંત મિથ્યાત્વ, વિપરીત મિથ્યાત્વ એવા મિથ્યાત્વોથી અનાદિકાળથી મોહ્યો છે. મિથ્યાશ્રદ્ધામાં મોહ્યો છે. એમાં એને રુચિ છે, એમાં એની પ્રીતિ છે, જગતના કર્મજન્ય ઉપાધિના સંયોગમાં એની લગની લાગી છે, મિથ્યાદર્શનના મોહને કારણે. સમજાય છે કાંઈ? જેમાં સુખ નથી તેમાં સુખ માને છે. જેમાં દુઃખ છે તેને સુખ માને છે. દુઃખ છે તેને સુખ માને છે. આ ભાવ એને કેમ છે? કે, મિથ્યાદર્શનને કારણે મોહિત થયો. સમજાણું કાંઈ? શ્રદ્ધા ઊંધી કરી. ભગવાનઆત્મા પૂર્ણાનંદ (સ્વરૂપ છે).

‘ઉપજે મોહ વિકલ્પથી’ આવે છે ને ‘શ્રીમદ્’માં? ‘ઉપજે મોહ વિકલ્પથી, સમસ્ત આ

સંસાર, ઊપજે મોહ વિકલ્પથી' ત્યાં કર્મ-ફર્મની વાત નથી. પરમાં સાવધાની, રાગમાં, પુણ્યમાં, એના ફળમાં, આ માટીમાં, ઇન્દ્રિયોમાં, શરીરમાં, એની અવસ્થામાં, બહારની સગવડતામાં, અગવડતામાં એમાં આ મને દુઃખ અને આ મને સુખ એવી કલ્પના એ મિથ્યાદર્શન છે. સમજાય છે કાંઈ? 'ઊપજે મોહ વિકલ્પથી' સ્વરૂપના ભાન વિના પરની સાવધાનીની મિથ્યાશ્રદ્ધાથી 'ઊપજે મોહ વિકલ્પથી, સમસ્ત આ સંસાર.' એ બધો સંસાર વિકારમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

'અંતર્મુખ અવલોકતાં' પણ ભગવાનઆત્મા શુદ્ધ આનંદકંઠ છે, સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ છે એમ 'અંતર્મુખ અવલોકતાં વિલય થતાં નહિ વાર.' સંસારના વ્યય થઈને મુક્તિનો ઉત્પાદ થાય એમાં એને વાર લાગે નહિ. પણ આ મિથ્યાદર્શનને લઈને અનાદિથી મોહ્યો છે. આહાહા...! એક જરીક સગવડતા મળે ત્યાંતો આમ જાણે.. આ..હા....! પચીશનો પગાર હોય અને ત્રીસ (થઈને) પાંચ વધે ત્યાં તો ઘરમાં એને હરખ હોય, લ્યો! પાંચ વધે ત્યાં (એમ કહે), લાપસી કરો આજે, લ્યો! મહિને પાંચ વધ્યા. બાર મહિને સાંઈઠ વધ્યા. હેં? અને જ્યાં એનાથી કાંઈક વળી પાંચ ઘટે અને કાંઈક ગુનો થયો.. જાઓ....! હાય.. હાય....! સમજાણું? મોહને લઈને. મજ્જતનો... બહારમાં ઘટચું-વધ્યું એ ક્યાં તારા આત્માને અડે એવું છે? પણ કલ્પનાથી વધ્યો અને કલ્પનાથી ઘટ્યો, અજ્ઞાની એમ માને છે. છોકરા થયા, છોકરા હવે અમારે વંશ રહ્યો, અમારે ધૂળ રહી. તારો વંશ ન્યાં ક્યાંથી રહ્યો પણ? તું અહીં અને ન્યાં વંશ ક્યાંથી આવ્યો? સમજાણું કાંઈ? કંઈ દુકાન સરખી ચાલી (તો).. આ..હા....! હવે આપણે વધ્યા, હોં! 'હરિભાઈ'!

'લક્ષ્મી અને અધિકાર વધતાં શું વધ્યું તે તો કહો' સોળ વર્ષે પોકાર કરે છે, હોં! 'શું કુટુંબ કે પરિવારથી વધવાપણું એ નય ગ્રહો.' અરે....! મિથ્યામોહને લઈ આ વધ્યો. મારો પગાર વધ્યો. મારો પગાર. તારો પગાર એટલે શું? આત્માનો પગાર વધ્યો! બે હજારના પાંચ હજાર થયા. હેં? પહેલા સાધારણ વેપાર કરતા, એમાં પાંચ હજારની પેદાશ (હતી). હવે અત્યારે તો પચાસ-પચાસ હજારની પેદાશ (થઈ ગઈ). હમણાં બહુ બાદશાહી છે. મૂઠ છે ને પણ માળો!

શેની? હોળી સળગે છે ન્યાં. કષાય ને મોહ ને મિથ્યાશ્રદ્ધાથી આ માન્યતાએ બધો સંસાર ઊભો કર્યો. ન્યાં ક્યાં સુખ ને દુઃખ હતું? ઓહો....! કેમ હશે 'ધીરુભાઈ'? હેં 'કાંતિભાઈ'! પાંચસો-પાંચસોના પગાર હોય, એકલા હોય, લ્યો! તો એ કેટલું બધું અનુકૂળ લાગે, બધી સગવડતા (હોય). આહાહા....! ધૂળમાંય નથી. ઊંધી માન્યતાએ મોહેલો એ પરમાં સગવડતા, અગવડતા અજ્ઞાની માની રહ્યો છે. કહો, 'બાબુભાઈ'! શું હશે આ? લ્યો, શબ્દ શું છે? એક તો કાળ અનાદિ, સંસાર અનાદિ, ભવસાગર અનાદિ. સંસારી (એટલે) જીવ અનાદિ, એમ.

મુમુક્ષુ :- અનંતુ લખ્યું છે. ભવસાગર અનંત..

ઉત્તર :- ઇ ભવસાગર અનંત છે ને અનાદિનો? અનંત સંસાર છે. અનાદિનો અનંત છે. આહાહા..! ક્યાંય અંત છે? ચોરાશીના અવતાર ક્યાં એનો અંત છે? અનંત ભવ... અનંત ભવ... અનંત ભવ... અનંત અનંત ભવ. એમાં મિથ્યાદર્શનથી મોહ્યો છે. વર્તમાન વાત કરે છે. જ્યાં જ્યાં તું છો ત્યાં તારી ઊંઘી શ્રદ્ધાથી મોહ્યો છો. આ મહાન સંસારનું મૂળ કારણ પહેલું મૂક્યું છે. સમજાણું કાંઈ? સાત વ્યસન કરતાં પણ આ પાપ મોટું છે. આ બહારના ઈન્દ્રિયસંયમો અને બહારના ત્યાગ કરે પણ અંદરમાં જેને હજી દયા, દાનના ભાવ એ મને ધર્મ છે, એનાથી ધર્મ થશે (એવા) મિથ્યાદર્શનમાં મોહેલા પ્રાણી અનાદિના અજ્ઞાની છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

બહારનો જરી ત્યાગ થયો અને સંયમ લીધો એમ માન્યું. ક્યાં સંયમ હતો? આત્માના ભાન વિના સમ્યગ્દર્શન, અનુભવ વિના જે ચૈતન્યમૂર્તિ આનંદ છે એનું તો અંદર ભાન નથી અને આ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ ને ક્રિયાકાંડ એ બધો તો રાગ છે. એ રાગનો વિવેક સમ્યગ્દર્શનથી થાય છે. મિથ્યાદર્શનમાં એનો અવિવેક રહે છે. ઊંઘી શ્રદ્ધાને લઈ એનો અત્યાગ રહે છે.

મુમુક્ષુ :- શેનો?

ઉત્તર :- રાગનો. શ્રદ્ધામાં રાગનો અત્યાગ એ મિથ્યાદર્શનથી મોહેલો, વિકલ્પની સૂક્ષ્મતા, દયા, દાન, વ્રતાદિની જે અંદર ઊઠે, એને મિથ્યાદર્શનથી મોહેલો પ્રાણી એને પોતાના લાભદાયક માને છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- આખું જગત માને છે.

ઉત્તર :- આખું જગત એમાં પડ્યું છે. એ તો આ અનાદિની વાત કરે છે. સાધુ થઈને બઠો. સાધુ કોને કહેવો? આત્માનું ભાન તો હજી છે નહિ. જેમાં અનાદિ ઉદય સંસાર સ્વભાવમાં નથી એને એક સમયનો રાગ વિકલ્પ મારો છે, લાભદાયક માન્યો એ મહા મિથ્યાદર્શનથી મોહેલો પ્રાણી છે. સમજાણું કાંઈ? એના બધા ત્યાગ ને બહારના વૈરાગ્ય, એ અજ્ઞાન-પાડો ખાઈ જાય છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

એક જ વાત લીધી છે - ‘મિચ્છાદંસણ મોહિયત’. સમજાણું? પછી સાતમી ગાથામાં કર્મ નથી નાખ્યું. જોયું હતું, એણે ત્યાં શું કર્યું (છે)? સાતમામાં આવે છે ને? ત્યાં પણ મિથ્યાદર્શન આવે છે, હોં! સાતમામાં ક્યાંક આવે છે ને? સાતમામાં આવે છે, સાતમાં. ત્યાં પણ ‘મિચ્છાદંસણ મોહિયત’. ત્યાં મિથ્યાદર્શન અને મોહી જીવ એટલું લીધું. મેં કીધું, ત્યાં શું લીધું (છે)? પહેલેથી નાખ ને! ભઈ! મૂળ કર્મ વિના તો લોકોને ચાલતું નથી. હેં? શું કીધું?

મુમુક્ષુ :- ગોખાઈ ગયું છે.

ઉત્તર :- ગોખાઈ ગયું છે. ભાઈ! તારો આત્મા એ રાગ વિના રહી શકે એવું તત્ત્વ છે. એને તું રાગસહિત રહી શકું, એના વિના ન રહી શકું, એ મિથ્યાદર્શનથી મોડેલો મૂઢ બહિરાત્મા છે. સમજાણું કાંઈ? અથવા આ બહિર નામ રાગાદિ પુણ્યભાવ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિનો ભાવ એના વડે મારો નિશ્ચય પ્રાપ્ત થશે, એ મિથ્યાદર્શનથી મોડેલો પ્રાણી રાગનો ત્યાગ કરવા માગતો નથી. સમજાણું કાંઈ?

‘મિચ્છાદંસણ મોહિયત’ ‘મોહી થતો થકો...’ ‘સુહ ણ વિ’ ‘સુખ પ્રાપ્ત કરતો નથી,...’ લ્યો! આ સિદ્ધાંત. પાછો શબ્દ ત્યાં એ લીધો છે. મિથ્યાશ્રદ્ધાથી મોડેલો પ્રાણી સુખને પ્રાપ્ત કરતો નથી. સુખ અને દુઃખ ઉપર જ શરૂઆત કરી છે. કારણ કે દુનિયાને સુખ જોઈએ છે ને? મિથ્યાશ્રદ્ધાને લઈ એ ઊંડે ઊંડે જેને આત્માના સ્વભાવની ખબર વિનાના પુણ્ય-પાપના (ભાવ), એ વ્રત, ભક્તિ, જપ, તપના ભાવ એ રાગ, મોહ, વિકાર છે. એ વિકારમાં મોડેલો પ્રાણી આમ સ્વભાવમાં સાવધાન નથી. મોડેલો પ્રાણી સુખને પામતો નથી. આત્મા તરફ નજર કરતો નથી અને અહીં મોડેલો તે સુખને પામતો નથી. ત્યારે શું પામે છે? દુઃખ. સમજાય છે કાંઈ?

અતીન્દ્રિય આનંદનો સાગર પ્રભુ, એને એ રાગ ને વિકલ્પમાં મોડેલો પ્રાણી, એમાં સાવધાનમાં એકાકાર થયેલો, અંશે સુખને પ્રાપ્ત ન કરતો દુઃખને જ પ્રાપ્ત કરે છે. સંસારના સુખ-દુઃખ બેયને અહીં દુઃખમાં ગણવામાં આવ્યા છે. આ સુખ જે કીધું એ આત્માના સુખની વાત કહેવામાં આવી. સમજાણું કાંઈ? આ જે સુખ કીધું એ સંસારની વાત નથી.

‘સુહ ણ વિ’ કાલે બપોરે આવ્યું હતું પાછું, ઓલા સુંદર સુખ આવ્યું હતું કે નહિ? ઈ અહીં વાત નથી. આત્માના સુખને (પામતો નથી). કેમકે પોતાનું નિજ સ્વરૂપ અખંડ જ્ઞાયક શુદ્ધ ચિદાનંદ સ્વરૂપ, જેમાં રાગના કણનો ભેળસેળ, મેળ નથી. ભેળસેળ ને મેળ નથી. એ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પંચ મહાવ્રતના પરિણામનો રાગ એને અને સ્વભાવને મેળ નથી. છતાં અજ્ઞાની તેને પોતાનું રૂપ, સ્વરૂપ છોડવા યોગ્ય નથી એટલે કે મારાથી છૂટું પડવા લાયક નથી એમ માનનાર મિથ્યાદર્શનથી એકલો દુઃખી, દુઃખી ને દુઃખી થઈ રહ્યો છે. જરીયે આત્માના આનંદના સમ્યગ્દર્શનના અંતર્મુખના સુખને મિથ્યાદર્શનમાં પામતો નથી. કહો, સમજાણું કાંઈ? ચોથી ગાથા (પૂરી) થઈ. આપણે તો અહીં ગાથાનો સાર સાર લેવો છે ને? પાંચમી.

મોક્ષસુખનું કારણ આત્મધ્યાન છે.

જઈ વીહત ચતગઙ્ગમણુ તત પરભાવ ચપવિ।

અપ્પા જ્ઞાયહિ ણિમ્મલત્ત જિમ સિવસુક્ખ લહેવિ।।૫।।

ચાર ગતિ દુઃખથી ડરે, તો તજ સૌ પરભાવ;

શુદ્ધાત્મ ચિંતન કરી, લે શિવસુખનો લાભ. ૫.

અન્વયાર્થ :- (જઈ) જો (ચતગઙ્ગમણુ વીહત) તું ચારે ગતિના ભ્રમણથી ભયભીત (થયો) હો (તત) તો (પરભાવ ચપવિ) પરભાવોને છોડી દે, (ણિમ્મલત્ત અપ્પા જ્ઞાયહિ) નિર્મળ આત્માનું ધ્યાન કર (જિમ) જેથી (સિવસુક્ખ લહેવિ) મોક્ષનું સુખ તું પામી શકે.

હવે એની સામે ગુલાંટ ખાય છે, જુઓ! મિથ્યાદર્શનથી મોહેલો ચોરાશીમાં રખડે છે. સમજાય છે કાંઈ? અંતિમ ત્રૈવેયક, નવમી ત્રૈવેયકે (ગયો). ‘મુનિવ્રત ધાર અનંત બૈર ત્રૈવેયક ઉપજાયો પણ આત્મજ્ઞાન બિન લેશ સુખ ન પાયો.’ નવમી ત્રૈવેયકે દ્વિગંબર સાધુ, પંચ મહાવ્રત, અઠ્યાવીસ મૂળગુણ પાળે. ઇ મૂઢ જીવ છે. અઠ્યાવીસ મૂળગુણ એ રાગ છે. એમાં હિત માને છે. મિથ્યાશ્રદ્ધાથી મોહેલો પ્રાણી મૂઢ છે. એને આત્માના જ્ઞાન અને આનંદની ખબર નથી. એવા એ પાળવાથી મરીને ચાર ગતિમાં રખડવાના, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? એની સામે હવે વાત છે, લ્યો!

દુઃખનું કારણ મિથ્યાદર્શન કહ્યું. એમાં જરીયે સુખ નથી. એમાં-મિથ્યાશ્રદ્ધામાં ક્યાંથી (હોય)? લોકો મિથ્યાશ્રદ્ધાની વ્યાખ્યા જ ટૂંકી કરે. સમજાય છે? આપણે દેવ-ગુરુ-ધર્મને માનીએ છીએ. કુદેવ-કુગુરુને માનતા નથી. આપણે પંચ મહાવ્રત પાળીએ. પણ એ પંચ મહાવ્રત રાગ છે, એ મારા (છે), એ પાળું ને રાખવા જેવા છે એ ભાવને જ મિથ્યાદર્શન કહ્યો છે. સાંભળને! એ જીવને મિથ્યાદષ્ટિ કહ્યો છે, ઇ અજ્ઞાની છે. ભલે દ્વિગંબર સાધુ ત્યાગી થઈને બેઠો હોય પણ એના પંચ મહાવ્રતના.. છે તો ક્યાં એની પાસે? પણ એવા કોઈ દયા, દાન, રાગની મંદતાના ભાવ એ મને હિતકર છે, મને લાભદાયક છે, એ મિથ્યાદર્શનથી મોહેલા છે. જેને મિથ્યાદર્શનના ઝેર ચડ્યા છે. સમજાણું કાંઈ? એને જરીયે આત્માના અમૃતનો સ્વાદ હોતો નથી.

‘મોક્ષસુખનું કારણ આત્મધ્યાન છે.’ જુઓ! એ કહ્યું. વ્યવહાર-બ્યવહાર નહિ, એમ કહે છે, જુઓ!

જઈ વીહત ચતગઙ્ગમણુ તત પરભાવ ચપવિ।

અપ્પા જ્ઞાયહિ ણિમ્મલત્ત જિમ સિવસુક્ખ લહેવિ।।૫।।

ઓ..હો..હો...! સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાનું કારણ એક મિથ્યાદર્શનભાવ કહ્યો. ત્યારે

મુક્તિના ઉપાય માટે એક આત્મધ્યાન કહ્યું. વાત ગુલાંટ ખાય છે. સમજાણું કાંઈ? એ શુભ-અશુભ વિકલ્પો, રાગ એ બહિરૂ ચીજ સ્વરૂપમાં નથી. એને હિતકર માનવું એ જ મિથ્યાદર્શન અને મોહ (છે). મિથ્યાદર્શનમાં મોહલો જીવ છે. જ્યારે આત્માના મોક્ષનું કારણ, આત્માના ધર્મનું કારણ કોણ? કે, ‘જો ચારો ગતિઓ કે ભ્રમણ સે ભયભીત હૈ...’ ફરીને લીધું. ચાર ગતિ... પહેલા સમુચ્ચય વાત હતી. પેલી ભાષામાં સમુચ્ચય હતી, આ ચાર ગતિ ખુલ્લી પાડી. સમજાણું કાંઈ? એટલું હતું ઈ, સમુચ્ચય હતું.

અહીં ચાર ગતિનો ભય (કહીને) ખુલ્લું કરી નાખ્યું. જેને સ્વર્ગમાં અવતરવું, આ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ પાળીને એ પણ દુઃખરૂપ છે. ચાર ગતિમાં સ્વર્ગમાં અવતરવું એ દુઃખરૂપ છે. કેટલાક કહે કે, ભઈ! આપણે અત્યારે પુણ્ય કરો, વ્રત પાળો, સ્વર્ગમાં જાણું પછી ભગવાન પાસે જાણું. ધૂળમાંય નહિ જા. અહીંયાં અત્યારે તો આત્માનો અનાદર કરતો જાય છે. ભગવાનનું ના પાડે છે. ભગવાને કહ્યું, તારો આત્મા અંદર આનંદ છે. આ ક્રિયાકાંડમાં દયા, દાન, વ્રતના પરિણામથી તને આત્માનું હિત નથી. એમ ભગવાને કહ્યું એ તો અહીં માનતો નથી. સમજાણું કાંઈ? એમ જેને ચાર ગતિના દુઃખનો ત્રાસ, ભય છે, ભય. આહાહા...!

‘ચારો ગતિઓ કે ભ્રમણસે ભયભીત હૈ...’ સમજાણું? ઓલી એક વાત આવે છે, ઓલા બળદની. એક બળદ હતો ને પછી એને ખાસી કરવા લુહારને ત્યાં લઈ ગયેલા. હેં? દુઃખ તો બહુ થાય. એમાં બળદ ખોવાણો. એટલે ગોતવા લુહારને ત્યાં આવ્યા. (ત્યાં જઈને પૂછે છે), અહીં નથી? (લુહાર કહે છે), પણ અહીં ન આવે. તું ક્યાં ગોતવા આવ્યો? કો’કના કોઈ ખેતરમાં જોવા જા તો બરાબર છે. અહીં કાપવા આવ્યો હતો ત્યાં ફરીને આવે? ખાસી કરે છે કે નહિ? ટાંગા બાંધ્યા હોય, લોઢાથી આમ કરીને ખાસી (કરે). એમાં આઠ દિ’, પંદર દિ’ બળદ ખોવાઈ ગયો. અહીં આવ્યો છે? પણ અહીં ન આવે. અહીં તો ખાસી કરે (ત્યાં) આવતો હશે? એમ ચોરાશીની ગતિમાં જેને ત્રાસ (લાગ્યો) છે, એ ફરીને ગતિમાં નથી અવતરવું એને માટે આ વાત કરીએ છીએ, કહે છે. સમજાય છે કાંઈ? શું કરવું ત્યારે?

‘ભયભીત હુઆ હો તો પરભાવો કો છોડ દે.’ એક સિદ્ધાંત, બહુ ટૂંકો, ઘણો ટૂંકો. ભગવાનઆત્મા સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ, એ પુણ્ય ને પાપ, દયા ને દાન, વ્રત ને ભક્તિ, તપ ને જપ એ બધો રાગ પરભાવ છે, પરભાવ છે. છોડ શ્રદ્ધામાંથી એને. અહીંથી વાત ઉપાડી છે. સમજાણું કાંઈ? ચાર ગતિથી જો ભય પામ્યો હો (તો) ‘પરભાવો કો છોડ દે.’ બહુ ટૂંકી વાત. અહીં એનો અર્થ કે, જે લોકો એમ કહે છે ને કે, ભઈ! વ્યવહાર કરતાં કરતાં નિશ્ચય પમાશે. અહીં કહે છે કે, જે વ્યવહાર છે એ પરભાવ છે એને છોડ તો આત્મા પમાશે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? બધા પોકાર ઈ જ કરે છે. વ્યવહાર કરો, વ્યવહાર કરો, ભઈ! પહેલા વ્યવહાર કરો, દયા પાળો, સંયમ પાળો, ઈન્દ્રિયદમન કરો. ધૂળમાંય તારા પાળવા

રાગ છે, સાંભળને!

મુમુક્ષુ :- વિભાવની બરાબર સંભાળ રાખો.

ઉત્તર :- હા, સંભાળ રાખો. વિભાવની સંભાળ રાખો, (એમ) એનો અર્થ થયો કે નહિ? સમજાણું કે નહિ? એ કાલે પણ ઓલો આવ્યો હતો, ભાઈ! ‘જયપુર’વાળો. ઇ કહેતો હતો કે, હવે ગડબડ તો બહાર ચાલી છે. એ અમારે સ્થાનકવાસીમાં મોટો વિદ્વાન છે- ‘ગતિ..’ કેવા? ‘ગતિલાલ’, ‘ગતિલાલજી પાટણી’. એ આ ‘આત્મધર્મ’ વાંચે. સ્થાનકવાસીમાં મોટામાં મોટો પંડિત છે, ઇ આ વાંચે છે કે, નિશ્ચય વિના વ્યવહાર-ફ્યવહાર હોય નહિ. આખા સાધુ બધા અત્યારે એમ કહે છે. હવે નિશ્ચયની વાતું કરવા માંડ્યા છે. નિશ્ચયથી મુક્તિ થાય એ વાત સાચી, પણ વ્યવહાર વિના થાય નહિ એ વાતેય સાચી. એટલે પરભાવનો અભાવ કરવો એમ નહિ. સમજાય છે કાંઈ? વ્યવહાર એટલે પરભાવ. વ્યવહારનો અર્થ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, તપ, જપનો વિકલ્પ ઊઠે તે બધો પરભાવ (છે). એ વ્યવહાર એટલે પરભાવ, એ પરભાવ વિના ચાલે નહિ, નિશ્ચય એના વિના થાય નહિ. (આમ માનનારા) મૂઢ છે. અહીં તો પહેલેથી જ કહ્યું છે, જુઓ! શું કહે છે? આહાહા..!

‘પરભાવ ચહવિ’ ‘ચહવિ’ નામ છોડી દે. તારી દૃષ્ટિમાં એ મિથ્યાત્વભાવ પડ્યો છે. આ પરભાવ હોય, કાંઈક કાંઈક રાગની મંદતા હોય, છકાયની મંદતા હોય તો આપણે.... ઇ કહેતો હતો, અશુભમાંથી શુભ અને શુભમાંથી શુદ્ધ (થઈએ). વાતું તો ચાલવા માંડી છે, (એમ ઇ) કહે. ધૂળમાંય નહિ થાય. શુભને છોડ તો લાભ થાય. શુભમાંથી શુદ્ધતા થાય એમ નહિ. સમજાણું કાંઈ? શું કહ્યું ઇ? જુઓ! વાંચો.

‘જર્ઝ વીહુઝ ચઝગઝગમણુ તઝ પરભાવ ચપવિ!’ પરભાવની વ્યાખ્યા શું? જેટલો ભગવાનઆત્મા જ્ઞાતા-દૃષ્ટાનો ભંડાર (છે) એનાથી (વિપરીત) જેટલો એક તીર્થંકરગોત્ર જે ભાવથી બાંધે (એ) પરભાવ, પરભાવ, પરભાવ (છે). સમજાય છે કાંઈ? જો તને ચાર ગતિના દુઃખનો ભય લાગ્યો હોય તો પરભાવ છોડ. ‘પરભાવ ચહવિ’ છાંડી દે પરભાવ. ઇ પરભાવ માને તો ને! સાવધયોગ પચ્ચખાણ, વળી એમ કહેતો હતો. સાવધયોગના પચ્ચખાણ થાય છે. સાંભળને! શુભભાવના પચ્ચખાણ એ વખતે છૂટતા નથી માટે આમ કરે છે. દૃષ્ટિમાં તો બધા ભાવનો નિષેધ છે. સમજાણું કાંઈ? સાવધયોગના પચ્ચખાણમાં અશુભ છૂટી જાય છે અને શુભ દૃષ્ટિમાંથી છૂટે છે પણ અસ્થિરતાથી છૂટતું નથી એટલો સાવધયોગનો ત્યાગ કરે છે. દૃષ્ટિમાંથી તો બધા પાપ અને પુણ્ય પરિણામનો ત્યાગ છે. અસ્થિરતાના છૂટતા નથી એટલે સાવધયોગનો આ પ્રકારે ત્યાગ કરવામાં આવે છે. ‘કર્મે હણં તે’ સામાયિક, સાવધયોગ ને પચ્ચખાણ. એને એક પત્ર આપ્યો હતો ને? એક કાગળ આપ્યો હતો. સામાયિક- ‘મહાવીર’ની સામાયિક એનો અમે બહુ પ્રચાર કરીએ છીએ. કીધું, ‘મહાવીર’ની સામાયિકને ઓળખવી પડશે. સામાયિક કોને કહેવી? આ બેઠો આમ કરીને, જામો અરિહંતાણં (બોલે)

એ સામાયિક? મિથ્યાદર્શન મોટું શલ્ય તો અંદર પડ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- બોલે છે ...

ઉત્તર :- બોલે એમાં શું? રાગ મને લાભદાયક, એ શરીર મને છે. એનો અર્થ એ થયો. રાગ મને લાભદાયક (એમ માનનારો) એ શરીરને જીવ માને છે. સમજાણું કાંઈ? એક કહેતો હતો, શરીર અને જીવ જુદાં (છે). અરે...! શરીર અને જીવ જુદાનો અર્થ— શરીર, કર્મ, રાગ, પુણ્ય-પાપ એ બધું શરીર છે. ભગવાનઆત્મા એ તો ચિદાનંદ જ્ઞાતાસ્વરૂપ છે. રાગના કણને પણ પોતાનો માને તે બહિરુઆત્મા, શરીરને જ આત્મા માને છે. સમજાણું? કેમકે રાગનું લક્ષ જશે શરીરની ક્રિયા ઉપર અને એ ક્રિયા થાશે એને માનશે કે આની ક્રિયા કરી શકું છું.

‘પરભાવ ચહવિ’ કહે છે, જો તને ચાર ગતિનો ડર લાગ્યો હોય (તો) પરભાવ છોડ. જુઓ! પહેલી ત્યાગની વાત કરી. આ ત્યાગ. શેનો ત્યાગ? એ શુભ-અશુભભાવનો ત્યાગ. ઘરબાર કે દિ’ ગરી ગયા હતા તો ત્યાગ કરે? ઘરબાર તો એને ઘરે બહાર જ પડ્યા છે. અહીં ક્યાં અંદરમાં ગરી ગયા છે? આ (ગતિ) હતી એની પર્યાયમાં એની વાત કરે છે. એની પર્યાયમાં પર્યાયપણે પકડેલો પરભાવ, એને દ્રવ્યદષ્ટિએ તું છોડ. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? ઇ કહેશે, જુઓ! છોડીને પછી કરવું શું? અહીં તો હજી પરભાવને છોડવીમાં આખી લાંબી વ્યાખ્યા છે. વ્યવહાર રત્નત્રયનો વિકલ્પ પણ પરભાવ છે. સમજાણું કાંઈ? દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના પરિણામ પરભાવ છે. છોડ! એ ગતિનું કારણ છે, મોક્ષનું કારણ નથી.

‘અપ્પા ઝાયહિ ણિમ્મલત્ત’ હવે ત્યારે કરવું શું? ઇ તો નાસ્તિ થઈ. ‘નિર્મલ આત્માકા ધ્યાન કર...’ લ્યો! આ મોક્ષનો માર્ગ. ભગવાનઆત્મા નિર્મળ... નિર્મળ કેમ લીધો? કે, ઓલો અશુદ્ધ પર્યાય મલિન દેખાય છે ને? એ અશુદ્ધતાને છોડ, એમ કીધું. અશુદ્ધ જે વિકારી પર્યાય છે, પુણ્ય આદિ, એ તો છોડવા લાયક છે. ત્યારે હવે (કહે છે), આત્માનું ધ્યાન (કર). પણ આત્મા કેવો સમજ્યા વિના ધ્યાન કોનું કરશે? સમજાય છે કાંઈ? અનાદિઅનંત સચ્ચિદાનંદ સ્વસત્તાએ બિરાજમાન પૂર્ણાનંદનો નાથ કેવળજ્ઞાન સત્તાથી ભરેલું તત્ત્વ છે. એકલું કેવળજ્ઞાનથી ભરેલું તત્ત્વ છે. એવા ભગવાનઆત્માને, જેમાં અનંતા નિર્મળ ગુણો પડ્યા છે, નિર્મળ ગુણો પડ્યા છે. મલિનતાનો ત્યાગ, નિર્મળ ગુણોથી ભરેલો ભગવાન, એનું ધ્યાન એની પર્યાયમાં કર, એમ કહે છે.

‘અપ્પા’ એ વસ્તુ છે. ‘અપ્પા’ એ વસ્તુ છે—નિર્મળ આત્મા. ધ્યાન કર, એ પર્યાય છે. શું કીધું? મોક્ષના સુખનો ઉપાય, એ મોક્ષનો માર્ગ. આત્મા અખંડાનંદ જ્ઞાનમૂર્તિ, આ એનું ધ્યાન કરવું તે મોક્ષનો માર્ગ છે. ધ્યાનમાં દર્શન, જ્ઞાન ને ચારિત્ર ત્રણે આવી ગયા. પોતાની સત્તા શુદ્ધ સત્તાવાળો પદાર્થ, અશુદ્ધ મલિનતાનો જ્યાં ત્યાગ (થયો) ત્યાં શુદ્ધ સત્તાને આદરવું. એ શુદ્ધ સત્તાનો આદર કરવો, ધ્યાન કરવું એનું નામ મોક્ષનો માર્ગ છે. હવે આમાં

વ્યવહાર રત્નત્રય મોક્ષનો માર્ગ, એનો નિષેધ થઈ જાય છે. અરે...! પણ શાસ્ત્રમાં મોક્ષના માર્ગ બે કહ્યા છે. મોક્ષના માર્ગ બે-નિશ્ચય અને એક વ્યવહાર. અરે...! હાલ.. હાલ...! મોક્ષમાર્ગ બે કેવા? માર્ગ તો એક જ છે. આત્માનું ધ્યાન કરવું એ એક જ મોક્ષનો માર્ગ છે.

ભગવાનઆત્મા શુદ્ધ સહજાનંદની મૂર્તિ, તેમાં સાવધાનપણે શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ને શાંતિમાં એને આશ્રય બનાવવો એ એક જ મુક્તિનો માર્ગ છે. સંવર, નિર્જરાનો માર્ગ આ એક જ આત્મા તરફનું ધ્યાન તે સંવર, નિર્જરાનો માર્ગ છે. સમજાણું કાંઈ? ભાઈ પાંચ હાથ બહારમાં બાધા લીધી, લ્યો! પણ ધૂળમાં બાધા શું કામની તારી? બાધા અંદરમાં હાથ જોડ કે, પુણ્ય-પાપના બેય વિકલ્પો છોડવા જેવા છે. નિર્વિકલ્પ આત્માનું ધ્યાન તે આદરવા જેવું છે. એણે ખરા પ્રત્યાખ્યાન ને પરચખાણ કર્યા. બાકી તો અજ્ઞાનના પરચખાણ છે. સમજાણું આમાં? જુઓ!

‘અપ્પા જ્ઞાયહિ’ બહુ ટૂંકામાં વાત (કરી છે). આત્મા, એને ઓળખ. આત્મા એટલે પુણ્ય-પાપ વિનાનો, એક સમયની પર્યાય જેવડો નહિ. ભગવાન પૂર્ણાનંદ પ્રભુ, જેના અંતર્મુખના અવલોકે સંસાર(ની) ક્યાંય ગંધ રહેતી નથી. એવા આત્માનું નિર્મળ.. પાછું તે નિર્મળ. નિર્મળ છે ને? ઓલી મલિન પર્યાયને છોડવાનું કીધું. નિર્મળ આત્મા ત્રિકાળી, એનું ધ્યાન કર. લ્યો! આ મોક્ષનો માર્ગ. આમાં સામાયિક ને પોષા ને પડિકમ્મણા ને એ કે દિ’, ક્યાં આવશે?

મુમુક્ષુ :- ધ્યાનનો પર્યાય જ સામાયિક છે.

ઉત્તર :- એ સામાયિક છે. આત્મા અખંડાનંદ પ્રભુ, એની સામું જોઈને એકાગ્ર થવું એનું નામ સામાયિક છે. એનું નામ પૌષધ છે, એનું નામ પ્રતિક્રમણ અને પ્રત્યાખ્યાન છે, એનું નામ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન ને ચારિત્ર છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

‘ગિમ્મલત્ત અપ્પા જ્ઞાયહિ’ ‘નિર્મળ આત્માનું ધ્યાન કર...’ ભગવાન બિરાજે છે ને! કહે છે. પૂર્ણાનંદનો નાથ, એની દષ્ટિ કર, એનું જ્ઞાન કર અને એમાં સ્થિર (થા). એ ત્રણેને અહીંયાં ધ્યાનમાં સમાડી દીધું છે. એ મોક્ષમાર્ગ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ. આ શબ્દ ‘તત્ત્વાર્થસૂત્ર’નો છે. એ ત્રણને અહીં ધ્યાનમાં સમાડી દીધા. આહાહા...! અને ત્રણેને આત્મા શુદ્ધ પવિત્ર, એના તરફનો ઝોંક, શ્રદ્ધા-જ્ઞાન ને શાંતિ (થયા) એને અહીંયાં ધ્યાન કહે છે. એ આત્મા નિર્મળનું ધ્યાન તે જ મોક્ષનો માર્ગ અથવા મોક્ષસુખનું કારણ છે, એ પૂર્ણ સુખનું કારણ છે. સમજાણું કાંઈ?

બીજી રીતે કહીએ અહીંયાં, જે ઓલો શુભભાવ આદિ હતો ને? એ આત્મધ્યાન નહોતું, એ પરધ્યાન હતું. સમજાય છે? સાધુના અઠવાવીસ મૂળગુણ એ પરભાવ, પરધ્યાન (છે), આ આત્મધ્યાન નહિ. એ પરધ્યાન હતું, પરભાવનું ધ્યાન હતું. ભારે વાતું, ભાઈ! ભગવાનઆત્મા, પોતાના શુદ્ધ નિર્મળ સ્વભાવને, અંતર્મુખની દષ્ટિ કરીને સ્થિરતા-ધ્યાન કરે. એક જ આત્માના પૂર્ણ આનંદરૂપી મોક્ષસુખ, એનો આ એક જ ઉપાય છે. જુઓ! આમાં

બે મોક્ષમાર્ગ છે એમ છે નહિ. આ આત્માનું ધ્યાન એ એક જ મોક્ષનો માર્ગ છે. સમજાણું કાંઈ?

એ તો હજી આગળ આવશે. અહીં તો પહેલેથી સિદ્ધ કરતું જાય છે.

‘અપ્પા ઝાયહિ ણિમ્મલત્ત ઝિમ સિવસુકલ્લ લહેવિ’ દેખો! એક-બે પદમાં કારણ અને કાર્ય બે બતાવ્યા. પહેલામાં આત્મા શુદ્ધ ભગવાન, પવિત્ર (છે). એ વ્યવહારના વિકલ્પથી જુદો (છે), એનું ધ્યાન કર, આને (પરભાવને) છોડ. અહીં ધ્યાન કર તો ‘લહેવિ’. ‘ઝિમ’ પામે. શું? ‘ઝિમ’ એટલે ‘જિસસે...’ જેનાથી ‘સિવસુકલ્લ લહેવિ’. મોક્ષના સુખને તું ‘પા સકે.’ લ્યો! એ આત્માના પૂર્ણ આનંદના સુખને પામી શકાય. એ સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી. આહાહા...! આમાં ભગવાનની મૂર્તિ ને પૂજા ને જાત્રા-બાત્રા તો ક્યાંય આવી નહિ, હોં! આમાં. એ પરભાવ શુભ હોય એનું લક્ષ્ય છોડ, અહીં ધ્યાન કર. એટલું મોક્ષનું કારણ છે.

મુમુક્ષુ :- બરાબર છે.

ઉત્તર :- શું બરાબર છે? પણ હજી તમારે મંદિર કરવું છે ને બરાબર? અત્યારથી હોંશ ઊડી જશે.

મુમુક્ષુ :- ઇ તમારે માટે નથી.

ઉત્તર :- બેના માર્ગ જુદા હશે? આ તો અમારે કહે ને, હોંશ ઊડી જાય, હોંશ ઊડી જાય. હોંશ ઊડી જાય છે શું કરવા? એને યથાર્થ તત્ત્વની દૃષ્ટિ થાય કે, ઓ..હો...! આપણે આ કરી શકતા નથી, થવા કાળે થાય છે. વિકલ્પ, રાગ આવે છે એ પણ મારે ત્યાં એકાગ્ર રહેવા જેવું નથી. એમ થાય. આહાહા...! ત્યારે ઓલા કહે, વાત કરે છે સારી, પણ પાછા લાખોના મંદિરો કરાવે છે. કોણ કરાવે છે પણ? સાંભળ તો ખરો. ગામોગામ મંદિરો પાછા. ‘વાંકાનેર’, ‘મોરબી’, ‘રાજકોટ’ ને ‘ગોંડલ’ ને ‘જેતપુર’ ને ‘પોરબંદર’ હેં? આની કોરના ઘણા બધા રહી ગયા. ‘લાઠી’ ને ‘વીંછીયા’ ને ‘બોટાદ’ ને ‘લીંબડી’ ને ‘વઢવાણ ‘કાંપ’ ને ‘જોરાવરનગર’ ચારેકોર દેરાસર, દેરાસર.

ભાઈ! તને ખબર નથી, પ્રભુ! એ વખતે એ પર્યાયો ત્યાં થવા કાળે થાય છે. જેને તેનો પ્રેમ હોય છે, એ શુભભાવને ત્યાં નિમિત્ત કહેવાય છે. એવો ભાવ વ્યવહાર આવ્યા વિના રહેતો નથી, પણ એ વ્યવહાર બંધનું કારણ છે એમ એણે જાણવું જોઈએ. કહો, સમજાણું? ‘બાબુભાઈ’! આ ૯૯ જાત્રા કરીને મોક્ષ થાય એ હરામ (છે), અહીં ના પાડે છે. આ બધા ન્યાં મંદિર બાંધવામાં પડવાના છે. આ પણ અહીંથી જાવાના છે. હેં?

કરે છે ક્યાં? કરતો જ નથી. અહીં તો વાંધા ઇ છે. કરે કોણ? ત્યાં રજકણોની અવસ્થા થવા કાળે થાય તેને કરે કોણ? એ તો અહીં માંડી છે. સવા ત્રણ-ત્રણ વર્ષ થવા આવ્યા તોય તમારું ચાલતું નથી. કરવું હોય તો થાય, તો અત્યાર સુધી કેમ થયું નહિ? અહીં તો કહે છે કે, એ સંયોગે ત્યાં આગળ જે રજકણની રચના થવા કાળે થયા વિના રહેવાની

નથી. તેમાં આત્માના શુભ પરિણામનો અધિકાર નથી કે, શુભ પરિણામ કર્યા માટે થયું અને શુભ પરિણામ થયા માટે આત્મામાં અહીં એકાગ્રતા થાશે એમ પણ નથી. શુભ થયા માટે ન્યાં થયું એમ નથી અને શુભ થયા માટે આત્મા તરફ જવાય છે એમ પણ નથી. આરે....! આહાહા...! આ માર્ગ વીતરાગનો (છે). આહા...! કહો, ‘પ્રવીણભાઈ’! શુભભાવ કર્યા માટે થયું એમેય નહિ અને શુભભાવ થયો માટે આત્મામાં અંતરમાં એકાગ્ર થવાનું સહેલું પડશે (એમેય નહિ). એ.. ‘મોહનભાઈ’! એણે તો કરાવ્યું છે પહેલું, હવે ક્યાં છે એને? ઈ ઘણા બધા કહે છે, હોં! કે, વાત તો બહુ ઊંચી કરે છે, સાચી લાગે છે, પણ પાછું આ પૂજા ને ભક્તિ ને લપ તો મોટા મોટા ગામોગામ વધાર્યે જાય છે. એ...ઈ...! ‘ચીમનભાઈ’! હેં? પણ બાપુ! તને ખબર નથી. કોણ વધારે? એ તો એને કાળે થાય છે. કોઈના કર્યા થાતા નથી.

અહીં તો ઘણા વર્ષ પહેલા મંદિર કરવાનો ભાવ હતો, લ્યો! પહેલા જ્યારે (સંવત) ૧૯૮૫માં ગયા ને? ત્યારથી વાત હતી. એક સ્ફટિકની મૂર્તિ લાવો. ક્યાં? ‘ઘોઘા’માં હતી. ક્યાં ગયા ‘શાંતિભાઈ’? સૂઈ ગયા હશે. સમજાણું? સ્ફટિકની મૂર્તિ ‘ઘોઘા’માં છે એને અહીં લાવી મૂકજો. એવી વાતું ચાલતી હતી, આપણે સાંભળતા હતા. ન આવ્યું તો ન થયું. ન હોય તો શું થાય? એ (સંવત) ૧૯૮૭માં થવાનું હતું તે થયું. ભાઈ! એ વાતું એવી છે. પરના કાર્યને આત્મા કરે એ તો બહિરાત્મા પરને (અને) પોતાને બેને એક માને છે. જુદાં માનવાની એની યોગ્યતા નથી. ત્યાં સુધી ચાર ગતિના ભયથી બીનો નથી. આહાહા...!

‘જિમ સિવસુવ્રલ લહેવિ’ જુઓ! મોક્ષના સુખને પામે. એક વાત છે. ચાર ગતિમાં સુખ નથી, એમ સિદ્ધ કર્યું. શિવસુખને પામે. શિવ એટલે મોક્ષ, હોં! શિવ એટલે શંકરનું સુખ, એમ નહિ. શિવસુખ નથી આવતું? નમોત્યુણ્માં શબ્દમાં. શિવ લલ્યો શિવ એટલે નિરૂપદ્રવ. ઉપદ્રવ વિનાના આત્માના આનંદની (પ્રાપ્તિ). નમોત્યુણ્માં આવે છે. અર્થ પણ ક્યાંથી આવડતો હોય? ‘સિવમલયમરુપમણંતમક્રુપયમવ્વાબાહમપુણરાવિત્તિ’ આવે છે ને? કોને ખબર એકેય શબ્દની? ગડિયા હાંકે જાય.

અહીં ભગવાન સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ કહેલું ‘યોગીન્દ્રદેવ’ કહે છે. આત્મા શું છે એને પહેલો જાણજે અને પછી તેનું ધ્યાન કરજે. એટલે કે દષ્ટિનો પલટો મારજે. આમ (બહિર્મુખ) દષ્ટિ છે, આમ (અંતર્મુખ) કરજે. એનાથી-ધ્યાનથી શિવસુખ પામીશ. એ સિવાય મોક્ષના સુખની પ્રાપ્તિનો બીજો ઉપાય વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરના માર્ગમાં નથી, બીજે તો છે નહિ. પાંચમી (ગાથા પૂરી) થઈ.

આત્માના ત્રણ પ્રકાર છે.

તિપયારો અપ્પા મુણહિ પરુ અંતરુ બહિરપ્પુ।

પર જ્ઞાયહિ અંતર સહિત્તુ બાહિરુ ચયહિ ણિમંતુ।।૬।।

ત્રિવિધ આત્મા જાણીને, તજ બહિરાત્મ રૂપ;

થઈ તું અંતર આત્મા, ધ્યા પરમાત્મસ્વ રૂપ. ૬.

અન્વયાર્થ :- (અપ્પા તિપયારો મુણહિ) આત્માને ત્રણ પ્રકારે જાણો (પરુ) પરમાત્મા, (અંતરુ) અંતરાત્મા (બહિરપ્પુ) બહિરાત્મા (ણિમંતુ) ભ્રાંતિ અથવા શંકારહિત થઈને (બાહિરુ ચયહિ) બહિરાત્માપણું છોડી દો; (અંતર સહિત્તુ) અંતરાત્મા થઈને (પર જ્ઞાયહિ) પરમાત્માનું ધ્યાન કરો.

છટ્ટી. હવે ત્રણ પ્રકારના આત્મા (કહે છે). આત્મા.. આત્મા કરે છે ને? પણ આત્માની પર્યાયના ત્રણ પ્રકાર છે. પર્યાયના, હોં! સમજાણું કાંઈ? એકલા બધા આત્મા અનાદિ નિર્મળ જ છે, એમ કહે છે એ ખોટું. એકલા મલિન જ છે એમ કહે છે એ ખોટું. આ ત્રણ પ્રકારના આત્મા. સમજાણું કાંઈ? ‘આત્મા ત્રીણ પ્રકાર સે હેં.’

તિપયારો અપ્પા મુણહિ પરુ અંતરુ બહિરપ્પુ।

પર જ્ઞાયહિ અંતર સહિત્તુ બાહિરુ ચયહિ ણિમંતુ।।૬।।

‘આત્માકો ત્રીણ પ્રકાર જાનો.’ આત્માની પર્યાય-અવસ્થાથી, હોં! અવસ્થાથી. દ્રવ્યરૂપે તો ત્રિકાળ એકરૂપ છે. પર્યાયમાં-અવસ્થામાં-હાલતમાં ભૂલ, ભૂલનું ટળવું અને નિર્ભૂલની પૂર્ણની પ્રાપ્તિ બધી પર્યાયમાં છે. શું કીધું ઈ? બહિરાત્મપણું પણ એની પર્યાયમાં છે. રાગ, પુણ્યને પોતાના માનવા એ એની પર્યાયમાં છે. અંતરાત્માપણું-આત્મા શુદ્ધ છે એમ માનવું એની પર્યાયમાં છે અને પૂર્ણ પરમાત્માપણે પરિણમવું એ પણ એની પર્યાયમાં છે.

‘આત્માકો ત્રીણ પ્રકાર જાનો. પરમાત્મા,...’ પહેલું એ લીધું. ઉત્કૃષ્ટ પરમાત્મદશા. શક્તિરૂપે પરમાત્મા તો દરેક આત્મા છે. શું કીધું? જે પરમાત્માની પર્યાય પ્રગટ થવાની છે, સાદીઅનંત, એ બધી શક્તિઓ વર્તમાન અંતરાત્મામાં પડી છે. વર્તમાન શક્તિ પડી છે. પણ પ્રગટ પર્યાયની અપેક્ષાએ અહીંયાં પરમાત્માની વાત કરે છે. સમજાણું કાંઈ? અપ્રગટપણે શક્તિપણે તો દરેક આત્મામાં જેટલી પરમાત્માની પર્યાય પ્રગટ થવાની એ બધી અપ્રગટપણે, શક્તિપણે અંદર આત્મામાં અત્યારે પડી છે. સમજાણું કાંઈ? પણ પ્રગટ પર્યાયની અપેક્ષાએ પરમાત્મા થાય તેને અહીં પરમાત્મા ગણવામાં આવ્યા છે. આહાહા..!

‘અંતરાત્મા,...’ બીજો અંતરાત્મા. પરમ પૂર્ણ થઈ ગયો. અંતર વસ્તુ જે પરમાત્મ શક્તિ છે અને એ અંતરાત્માની બધી પર્યાયો એ પણ બધી શક્તિઓ અંદર છે અને બહિરાત્માની બધી પર્યાયોની પણ શક્તિઓ અંદર પડી છે. બધી પડી (છે), એક સમયમાં બધી પડેલી છે. એમાં એને આત્મા રાગથી, પુણ્યથી ભિન્ન નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ પરમાત્માનું સ્વરૂપ એને પર્યાયમાં પ્રગટ્યું નથી પણ વસ્તુએ આવો છે એમ જેણે શ્રદ્ધા-જ્ઞાનથી, ધ્યાન કરીને નક્કી કર્યું છે એને વર્તમાન દશાની નિર્મળતાના, અપૂર્ણ નિર્મળતાની અપેક્ષાએ એને અંતરાત્મા કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘બહિરપ્પુ’, ‘બહિરપ્પુ’. એ બહારમાં આત્મા માનનારો. અંતરમાં ભલે પરમાત્મ શક્તિ, અંતરાત્મ શક્તિ, બહિરાત્મ શક્તિ બધી પડી છે. સમજાણું કાંઈ? પણ જે વર્તમાન અવસ્થામાં બહાર, બહાર, ભગવાન પૂર્ણ શુદ્ધ નિર્મળાનંદ (છે) એ સિવાયના દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના પરિણામ, દેહાદિની ક્રિયાને પોતાની માનનારો, એમાંથી હિત માનનારો. જેનાથી હિત માને તેને જુદી માની શકે નહિ. તેને બહિરાત્મા કહેવામાં આવે છે.

અહીં એમ ન કહ્યું કે, આટલી ક્રિયા નથી કરતો માટે તે અંતરાત્મા છે. બહારની. અને આટલી ક્રિયા અંદરમાં રાગની કરે માટે બહિરાત્મા છે. એ રાગાદિની ક્રિયા દયા, દાન, વ્રતના પરિણામ જે આસ્રવ તત્ત્વ છે, એ બહિર તત્ત્વ છે. એને આત્માના હિત (કરનારા છે એમ) માનનારો બહિરાત્મા છે. સમજાણું કાંઈ?

‘બહિરપ્પુ’ ‘બહિરાત્મા...’ અથવા કોઈપણ કર્મજન્ય ઉપાધિના સંસર્ગમાં આવીને ક્યાંય પણ ઉલ્લસિત વીર્યે, ઉલ્લસિત વીર્યે હોંશ કરવી એ બહિરાત્મા છે. શું કહ્યું? ભગવાનઆત્માને આનંદમૂર્તિના ઉલ્લસિત વીર્યનો આદર છોડી દઈને, બહારના કોઈપણ કર્મજન્ય ઉપાધિભાવ કે સંયોગ કંઈપણ સંસર્ગમાં આવતાં આમાં ઉલ્લસિતપણે અંદર વીર્ય ઉલ્લસિત થઈ જાય... આ...! આ...હા...! એમ પરમાં વિસ્મયતા થાય તેને બહિરાત્મા કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...! અંતરના આનંદથી રાજી ન થયો. એ તો બહારના શુભાશુભ ભાવ અને એના ફળ, એના સંયોગો જે બાહ્ય, આત્માના સ્વભાવથી બહાર વર્તે છે. બહારમાં ખુશી થયો એને જ આત્માપણું માન્યું, એને બહિરાત્મા મિથ્યાદૃષ્ટિ કહે છે. આહાહા...!

છ ખંડનો રાજા, છન્નુ હજાર સ્ત્રીના વૃંદમાં પડેલો, એને અંતરમાં બાહ્ય ત્યાગ ન દેખાતા છતાં, અંતરના રાગનો વિવેક અને રાગનો ત્યાગ વર્તે છે. રાગનો વિવેક એટલે ભિન્ન અને આત્માની એકતામાં તેનો ત્યાગ વર્તે છે. બહિરાત્માને બાહ્ય ત્યાગ નગ્ન દિગંબર (થયો હોય), મહા અઠ્યાવીસ મૂળગુણ પાળે, ચામડા ઊતરડીને ખાર છાંટે તોપણ ક્રોધ ન કરે. અંતરમાં તેને રાગનો અત્યાગ અને રાગની સાથે એકત્વબુદ્ધિ પડી છે એ બહિરાત્મા, બાહ્યબુદ્ધિમાં રાજી થનાર છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...!

શરીરની નિરોગતા મને સાધન થશે. શરીરની નિરોગતા મારા આત્માને સાધન થશે.

રોગ વખતે મને પ્રતિકૂળતા હતી, હવે શરીરમાં કંઈ નિરોગતા થઈ, કંઈ પૈસા આદિની સગવડતા થઈ, હવે હું નિરાતે ધર્મધ્યાન કરી શકીશ. હવે શું છે? પણ છોકરા-બોકરા ઠેકાણે પડ્યા હોય તો સરખું રહેવાય, લ્યો! નહિ ત્યાં એની પાસે જાવું પડશે. આહાહા..! આત્મા સિવાય રજકણથી માંડીને બધી જાતની બાહ્ય ઋદ્ધિઓ, એમાં ક્યાંય અનુકૂળતા કલ્પી જવાય અને પ્રતિકૂળતાના સંગમાં ક્યાંય અણગમો એને કારણે થાય, એની બુદ્ધિ બહિરાત્મ છે. બહારમાં રોકાયેલી બુદ્ધિ છે. આહાહા..! એ તો પોતે આચાર્ય કરશે આગળ, હોં! અહીં તો હજી સાધારણ વાત કરે છે.

‘બ્રાંતિ અથવા શંકારહિત હોકર...’ હવે ત્રણમાંથી બ્રાંતિ અને શંકારહિત થઈને ‘બહિરાત્મપના છોડ દે;...’ એ શુભાશુભભાવથી માંડી આખા જગતની સામગ્રી, એ અનુકૂળ-પ્રતિકૂળતામાં ઉલ્લસિત વીર્યને છોડી દે. આહાહા..! એ હરખના હડકે ચડેલો તારો ભાવ એ બહિરાત્મા છે, કહે છે. અને પ્રતિકૂળ સામગ્રીમાં ખેદે ચડેલો ભાવ એ પણ બહિરાત્મા છે. સમજાણું કાંઈ?

‘બ્રાંતિ અથવા શંકારહિત હોકર બહિરાત્મપના છોડ દે; અંતરાત્મા હોકર...’ ભગવાનઆત્મા શુદ્ધ આનંદસ્વરૂપ છે, એવી દશાને પ્રાપ્ત કરી, અંતરાત્માની દશાને બહિરાત્માની શ્રદ્ધા-જ્ઞાનથી ત્યાગ કરી, શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં બહિરાત્મ બુદ્ધિનો ત્યાગ કરી, શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં અંતરાત્માને ગ્રહણ કરી, પરમાત્માનું ધ્યાન કર. અંતરાત્માનું ધ્યાન નથી કરવાનું રહ્યું પછી. સમજાણું કાંઈ?

અલૌકિક ગાથા ને એલૌકિક ટીકા!

આ અલૌકિક ગાથાઓ છે અને અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવે ટીકા પણ એવી જ અલૌકિક કરી છે. ટીકામાં ક્રમબદ્ધપર્યાયની વાત કરીને તો આચાર્યદેવે જૈનશાસનનો નિયમ અને જૈનદર્શનનું રહસ્ય ગોઠવી દીધું છે. ભગવાન આત્માનો જ્ઞાયકસ્વભાવ છે, તે તો જ્ઞાતાદષ્ટાપણાનું જ કાર્ય કરે છે. ક્યાંય ફેરફાર કરે એવો તેનો સ્વભાવ નથી ને રાગને પણ ફેરવવાનો તેનો સ્વભાવ નથી, રાગનો પણ તે જ્ઞાયક જ છે. જીવ ને અજીવ બધા પદાર્થોની ત્રણેકાળની અવસ્થા ક્રમબદ્ધ થાય છે, આત્મા તેનો જ્ઞાયક છે. આવો જ્ઞાયક આત્મા તે સમ્યગ્દર્શનનો વિષય છે.

(આત્મધર્મ - ઓગસ્ટ ૨૦૦૮)